

Thema

Eucharistisch offer

J.W. van der Jagt

Het hoogtepunt in de rooms-katholieke eredienst is ongetwijfeld de viering van de eucharistie. Dat is het voor de geloofsbeleving van de gelovige. Het is het ook in de leer van de kerk. *De Geloofsbelijdenis van de kerk*, uitgegeven in opdracht van de Nederlandse bisschoppenconferentie, noemt de eucharistie ‘oorsprong en hoogtepunt van het christelijk en kerkelijk leven’ (p. 340). De leer en de vroomheid gaan wat betreft de waarde van de mis hand in hand. Het is dan ook niet vreemd dat een veroordeling van de eucharistie wordt ervaren als een aanval op het hart van de kerk. Zeker als zij ‘een vervloekte afgoderij’ wordt genoemd, zoals de Heidelbergse Catechismus in antwoord 80 doet. Kan men dat nog wel beweren in de 21e eeuw?

Trend

Een paar voorbeelden.

- We herinneren ons allemaal hoe een aantal jaar geleden de protestantse prinses Juliana voor het oog van tv-kijkend Nederland ter communie ging.
- In 2005 vergaderde de Gereformeerde Oecumenische Raad over een besluit dat de Christian Reformed Church over antwoord 80 heeft genomen. Zij besloot om de veroordeling van de mis in kleine letters af te drukken en van een voetnoot te voorzien. Men achtte de typering ‘afgoderij’ niet meer van toepassing op de leer van de roomse kerk.
- In 2006/07 viel het roomse Tweede Kamerlid Jos Hessels over de veroordeling van de mis in de Catechismus. Hij stelde dat een rooms-katholiek christen bij de CU niets te zoeken heeft. Er werd op een typische CU-manier gereageerd: ‘om lid van de CU te zijn hoeft men niet heel de gereformeerde belijdenis te onderschrijven. Er wordt alleen instemming gevraagd met de politieke overtuiging van de ChristenUnie die voortkomt uit dit gedachtegoed.’
- In 2006 bekende Andries Knevel dat hij op zijn vakantieadres een keer deelgenomen heeft aan de viering van de mis. Niet dat hij achter de roomse opvattingen over de mis staat. Maar hij had sterk de behoefte om Christus te belijden. De mis hoeft wat hem betreft geen vervloekte afgoderij genoemd te worden. ‘Het gedeelte over de “paapse mis” is een latere toevoeging in de Catechismus; de precieze formulering laat ik voor rekening van de opstellers’ (*ND*, 25 augustus 2006).
- In 2007 publiceerde dr. W. Verboom een geactualiseerde uitgave van de Heidelbergse Catechismus. Daarin kregen moslims een plaats, maar antwoord 80 verhuisde naar een voetnoot.
- In 2008 lichtte dr. G. Harinck zijn visie op de roomse mis toe. Als historicus plaatst hij antwoord 80 in de context van de 16e eeuw. Het was een reactie op de vervloekingen die het Concilie van Trente over de protestanten uitsprak. Na vijf eeuwen beziet hij de mis niet meer op die manier. In de context van vandaag ziet hij roomse christenen in de eerste plaats als medechristenen (*ND*, 5 februari 2008).
- Het was voor Ad de Boer (*ND*, 13 februari 2008) aanleiding om aandacht te vragen voor de spanning die menig predikant volgens hem ervaart tussen zijn ondertekening van de belijdenis en het preken over antwoord 80. ‘Want is de mis echt nog steeds een “vervloekte afgoderij”? De Boer noemt de manier waarop de Christian Reformed Church

dit heeft aangepakt, een voorbeeld hoe je je belijdenis serieus kunt nemen. Niet als monument uit het verleden, maar door renovatie waardoor de kerk ‘up-to-date’ belijdt wat zij gelooft.

De één volgt zijn of haar persoonlijke overtuiging of behoefte zonder te rekenen met wat de roomse en de gereformeerde leer over de mis zegt. Vroomheid en leer gaan uiteen. De ander verklaart antwoord 80 voor een deel van het leven niet relevant. Een derde vindt de veroordeling historisch verklaarbaar, maar voor vandaag niet bruikbaar. Een vierde signaleert de moeite en vraagt dat de kerk haar belijdenis ‘up-to-date’ houdt. De trend is duidelijk: op de één of andere manier wordt afstand genomen van antwoord 80. De veroordeling van de mis wordt langs de kant van de geschiedenis geparkeerd als ongeschikt voor het kerkelijke verkeer van vandaag.

Aanpassing

Ik moet zeggen dat de suggestie van De Boer mij het meest aanspreekt. De belijdenis van de kerk is geen privédocument waar je naar de behoefte van eigen vroomheid mee kunt instemmen of afstand van kunt nemen. Dat is nogal elitair, wanneer je beseft dat deze belijdenis je aan vele broeders en zusters verbindt. De belijdenis is van de kerk. Zij alleen kan haar uitbreiden, afslanken, wijzigen of corrigeren.

Een dergelijke aanpassing is ook mogelijk. Voorbeelden daarvoor hoeven we ook niet van over de oceaan te halen. Onze eigen kerken verwijderden in 1905 uit artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis een zin over de taak van de overheid. Meer recent (in 1984/85) verplaatste de Generale Synode van Heemse in art. 9 een schriftplaats in de bewijsvoering m.b.t. de leer van de Drie-eenheid naar een voetnoot. Wijziging van de confessie naar de maat van ons inzicht in Gods Woord is principieel mogelijk. Zou zij dan niet kunnen worden aangepast als zij een karikatuur geeft van een dwaling die door haar veroordeeld wordt? Dat lijkt mij verre te verkiezen boven een privégevoelen dat zich van de belijdenis verwijdert. Uiteraard moet het dan wel ergens over gaan. Het bewijs dat antwoord 80 de roomse leer over de mis niet goed weergeeft, zal wel geleverd moeten worden.

Context

Men plaatst de vervloeking van de mis in de lijst van de 16e eeuw. Ze zou in de Catechismus opgenomen zijn als reactie op het Concilie van Trente. Dat concilie vervloekte de aanhangers van de protestantse avondmaalsleer. De opstellers van de Catechismus betaalden met gelijke munt en vervloekten op hun beurt de roomse mis. Het lijkt een wederzijdse felheid, in het vuur van de strijd begrijpelijk, maar anno 2008 niet meer gepast. Is deze veroordeling niet ingehaald door de tijd?

De feiten lijken dit te ondersteunen. Het Concilie van Trente sprak in een aantal zittingen over de eucharistie. In haar 22e zitting stelde ze de leer en de leerveroordelingen met betrekking tot het misoffer vast. Dat was op 17 september 1562. Een paar maanden later, begin februari 1563, rolde de Heidelbergse Catechismus van de pers. Begin maart volgde de tweede druk. In april de derde. Ligt het zo kort na Trente niet voor de hand dat men lik op stuk gaf? Als het daarom ging, is het wel de vraag waarom dit niet direct gebeurde. Kende men in februari 1563 de vervloeking van Trente nog niet? (Trente lag in die tijd in Heidelberg niet naast de deur). Was men het over opname van antwoord 80 of de formulering ervan niet eens? Immers, pas in de tweede druk werd vraag 80 opgenomen over het onderscheid tussen de mis en het avondmaal. En eerst in de derde druk werd de mis veroordeeld als een vervloekte afgoderij.

Was men wel zo fel, als het een paar maanden duurde voordat deze veroordeling opgenomen werd?

Over de context gesproken, als we letten op de *inhoud*, is deze veroordeling in 1563 niet nieuw. Ver voor Trente sprak de Reformatie al op deze manier over de mis. In 1537 verschenen bijvoorbeeld in Duitsland de zgn. (lutherse) Schmalkaldische Artikelen. Het eerste daarvan gaat over de rechtvaardiging door het geloof alleen. Direct daarna krijgen we te lezen: ‘De mis moet wel de grootste en meest verschrikkelijke gruwel in het pausdom zijn, omdat die lijnrecht en precies tegen dit hoofdartikel ingaat. Toch wordt ze ver boven alle andere pauselijke afgoderij uit als de belangrijkste en mooiste beschouwd ...’ (*Lutherse geschriften. Belijdenisteksten van een kerk*, p. 209). Toen werd de mis dus al als een gruwel en afgoderij bestempeld, en wel omdat ze tegen de rechtvaardiging door het geloof ingaat. Niet minder scherp veroordeelde Calvijn de mis in zijn *Institutie*. De laatste uitgaaf daarvan verscheen vóór Trente, in 1559. Hij ging in zijn oordeel niet af op allerlei misstanden die er rond de mis ontstaan waren. Hij meende dat de mis ‘genomen in haar meest uitgelezen zuiverheid, waarmee zij het best aangeboden kan worden, zonder haar aanhangsels, van den wortel tot den top vol is van alle soort van goddeloosheid, godslastering, afgoderij en heiligschennis’ (*Institutie* IV, 18,18).

De context van antwoord 80 is veel ruimer dan het feit dat Trente haar vervloekingen uitsprak. Laten die uitspraken de *aanleiding* zijn geweest om antwoord 80 op te nemen, *inhoudelijk* is deze veroordeling veel ouder. Het is niet een scherpe reactie op een even scherpe actie. Trente heeft de broeders in hun reeds gevormde oordeel bevestigd.

De context van deze veroordeling is niet alleen de historische situatie van de 16e eeuw. Er is ook de context van de Catechismus zelf. Moet die niet worden meegewogen?

Ik denk aan antwoord 95 over het eerste gebod. Dan gaat het over afgoderij. Die kan men bedrijven door ‘in plaats van de enige ware God die zich in zijn Woord geopenbaard heeft, of naast Hem iets anders’ te verzinnen of te hebben om z’n vertrouwen op te stellen. Nu wilde de roomse kerk niet God vervangen door een andere god. Ook werd het kruisoffer van Christus niet vervangen door het offer van de eucharistie. Maar hoe staat het met het ‘naast Hem’, gelet op de rol van de priester en de kerk in de liturgie van de mis? Is het meewerken van de mens met betrekking tot het heil geen grondstructuur in de rooms-katholieke leer?

Dezelfde structuur is in de context van de Catechismus ook aan de orde als vraag en antwoord 30 spreken over de verloochening van Christus. Dan gaat het om het verwachten van de redding van iets of iemand anders dan Christus. Genoemd worden het vertrouwen op de heiligen (hun voorbede), op jezelf (goede werken) of op iets anders (bijv. relikwieën).

Antwoord 30 noemt dit een verloochening ‘met de daad’ van de enige Verlosser ‘ook al roemen zij met de mond in Hem’. Want men moet ‘alles in Hem’ hebben. Ook hier keert de Catechismus zich tegen een vorm van medewerking met Christus. Kennelijk bedoelt de Catechismus met ‘verloochening’ niet dat Christus ontkend wordt of dat er geen sprake is van geloof in Christus. Ook de gedachte van *medewerking* met Christus wordt zo genoemd. En het zware woord ‘vervloekt’ wordt in antwoord 41 ook gebruikt in de uitleg van het zevende gebod. Alle onkuisheid is door God ‘vervloekt’. Daarbij wordt verwezen naar het oordeel van God, die de seksuele praktijken van de Kanaänieten een gruwel noemt. Het gaat om een veroordeling die op grond van Gods Woord uitgesproken wordt. Is de hele Catechismus, inclusief antwoord 80 met de verwijzingen naar Hebrëen 9 en 10, niet gedrenkt in het Woord van God?

De context laat zien dat de auteurs niet Rome met gelijke munt wilden terugbetalen. Evenmin is hun veroordeling zozeer door de strijd bepaald dat ze daarom nu achterhaald is. We vatten

hun bedoeling al helemaal niet als we letten op de gevoelswaarde van hun woorden. Het ging de broeders om een vanuit de Schrift genormeerde taxatie om de gemeente (de Catechismus is een onderwijsproject) weerbaar te maken tegen de roomse dwaling die Trente zo krachtig bevestigde. Daarin gaat deze veroordeling boven de lijst van de 16e eeuw uit. Die taxatie kan de plank natuurlijk misslaan. Ook kan Rome haar opvatting gewijzigd hebben. Dat doet aan de schriftuurlijk-normatieve beoordeling niet af. Een herziening van antwoord 80 zal zelf ook op dat niveau moeten staan, wil ze tot opbouw van de kerk zijn.

Twee gedachten – één oordeel

De veroordeling in antwoord 80 concentreert zich op twee kerngedachten van de roomse mis. De eerste is dat levenden en doden alleen dan vergeving van zonden hebben als Christus nog dagelijks door de priester voor hen geofferd wordt. De tweede is dat Christus in de gedaante van brood en wijn moet worden aanbeden.

Ook de veroordeling is tweeledig. Op het eerste gezicht lijkt het dat dit met de twee kerngedachten correspondeert. Dat de mis een verloochening van het enige offer van Christus is, zou dan slaan op het dagelijks offeren van de priester. De typering van afgoderij zou dan slaan op het aanbidden van Christus in de gedaante van brood en wijn.

Deze verdeling maakt het Rome gemakkelijk om zich te verweren. Het geeft de indruk dat het de kritiek gaat om het offer van Christus tegenover dat van de priester en dat het aanbidden van brood en wijn afgoderij genoemd wordt. Dit kan Rome eenvoudig ontkrachten. Het gaat haar toch om het kruisoffer van Christus? Dat is ook voor haar uniek. Ook worden brood en wijn niet aanbeden, maar Christus in die gedaante. Zo lijkt het dat antwoord 80 Rome geen recht doet.

Het is de vraag of de twee kerngedachten niet te zeer verweven zijn om de veroordeling zo te verdelen. De eucharistie kan immers alleen een *offer* zijn doordat Christus in de gedaante van brood en wijn lichamelijk aanwezig is. En in de gedachtegang van de Catechismus is afgoderij niet alleen het aanbidden van brood en wijn, maar ook dat de priester een offer brengt dat voor onze redding noodzakelijk is. Dan is het immers niet meer Christus *alleen*, maar Christus én het misoffer. En dat heet verloochening van Christus' offer. Beide roomse kerngedachten hangen samen. Zo vormen ook de beide gedachten in de veroordeling één samenhangende afwijzing van de mis.

Intussen is het duidelijk dat men beseft dat het in de roomse kerk in de mis om het offer van Christus en haar betekenis te doen was. Antwoord 80 formuleert niet voor niets dat 'het lijden en sterven van Christus' ten goede van levenden en doden moet komen. Dat zag men wel. De kwestie is niet óf het wel om Christus' offer gaat, maar veel meer *op welke manier* de unieke betekenis van dat offer recht gedaan wordt. Hoe ligt de relatie tussen het eucharistisch offer en Christus' offer aan het kruis? Die relatie wordt door de roomse kerk als *representatie* getypeerd.

Representatie

Het begrip 'representatie' (*repraesentatio*) speelt in het eucharistisch offer een grote rol. Het is één van de drie kernbegrippen waarmee het Concilie van Trente de Reformatie pareerde. *De geloofsbelijdenis van de kerk* noemt dat met waardering (p. 351). De andere twee zijn die van de 'gedachtenis' (*memoria*) en de 'toepassing' (*applicatio*).

Over deze kernbegrippen is veel te zeggen, evenals over heel de roomse misopvatting. Ik moet aan veel voorbijgaan en kijk met name naar de 'repraesentatio'. Daarmee wordt bedoeld dat het misoffer op sacramentele wijze het offer van Christus aan het kruis tegenwoordig stelt.

Deze representatie staat niet los van ‘gedachtenis’ en ‘toepassing’. Door de gedachtenis (‘memoria’) van het offer van Christus voltrekt zich het mysterie van de transsubstantiatie (p. 349v). Daarin bewerkt de kracht van de Heilige Geest dat Christus onder de gedaante van brood en wijn werkelijk en wezenlijk tegenwoordig is (p. 345). Zo stelt de eucharistie het offer van Christus op een sacramentele wijze werkelijk tegenwoordig. Christus offert Zichzelf door de dienst van de priester (p. 351). En Hij neemt ons daarbij in zijn offer op. Dan hebben we het over de toepassing (‘applicatio’). De kerk kan en moet zichzelf als levend en heilig offer aanbieden aan God. ‘Zo is de eucharistie “in, met en door Christus” tevens het offer van de kerk. Het is niet alleen lof- en dankoffer maar “tevens ook smeek- en zoenoffer”’ (p. 352).

In deze beknopte samenvatting komen allerlei aspecten niet tot hun recht. Duidelijk is wel dat de representatie een centrale rol vervult. Daarmee wordt voorkomen dat het misoffer een vervanging of een aanvulling van het kruisoffer zou zijn. ‘De eucharistie is dus geen nieuw en zelfstandig offer, dat het kruisoffer vervangt of ook maar aanvult. Ze is de sacramentele tegenwoordigstelling van het offer dat eens voor altijd voltrokken werd aan het kruis’ (p. 351). Het *lijkt* dat Rome daarmee de kritiek kan pareren dat zij het unieke van Christus’ offer tekortdoet of zelfs verloochent. Het is *dát* offer immers dat tegenwoordig wordt gesteld. Toch is antwoord 80 daarmee niet weerlegd. Integendeel. Immers, het begrip van de representatie impliceert óók dat het om een eucharistisch *offer* gaat. Dat is de kernkwestie. Terecht stelt de genoemde publicatie dat het in contacten met andere kerken om de vraag gaat ‘of en in hoeverre de eucharistie als sacramentele tegenwoordigstelling van het ene en unieke offer van Christus Jezus tevens offer van de kerk is’ (p. 352). Want juist *ook als offer van de kerk* bevrijdt de eucharistie ‘van dagelijkse zonden en helpt, om zware zonden te vermijden’. Ze kan gevierd worden als ‘smeekbede ten bate van alle mensen’, als ‘gedachtenis van de levenden en doden’, als ‘voorbede en plaatsvervangend voor alle leden van het Lichaam van Christus’ (id.).

Het lijkt mij onontkoombaar dat het in de liturgische representatie van Christus’ offer om *medearbeid* van de kerk voor de verzoening van de zonden gaat. Het lijkt mij onontkoombaar dat het in de liturgische representatie van Christus’ offer om medearbeid van de kerk voor de verzoening van de zonden gaat. Daarin is de roomse mis wezenlijk anders dan het avondmaal van de Reformatie. Ook dat wordt door de kerk bediend. Maar daarin verricht zij geen arbeid waarin zij meewerkt om de verzoening tot stand te brengen. Zij richt de gemeente op het eenmalige offer van Christus in gelovige erkenning dat zijn kruisoffer exclusief de verzoening tot stand gebracht hééft. Daarom spreekt antwoord 80 haar veroordeling over de roomse medearbeid van de kerk uit. Is het – naar antwoord 30 – geen *verloochening* van het eenmalige en genoegzame offer van Christus dat de kerk medeoffert voor de verzoening van de zonden? Is het – naar antwoord 95 – geen vorm van *afgoderij*? Als daar geen schriftuurlijk ‘vervloekt’ meer bij past, moesten we ook deze twee antwoorden maar langs de weg van de geschiedenis parkeren als voor vandaag ongeschikt.

Die veroordeling treft dan ook de aanbidding die antwoord 80 noemt. Deze aanbidding is één van de vormen van ‘eucharistische vroomheid’ (p. 348). Ze staat niet op zichzelf, maar is nauw verbonden met het offerkarakter van de mis. Is het mysterie van de transsubstantiatie eenmaal voltrokken, dan *blijft* Christus aanwezig onder de gedaante van brood en wijn. Daarbij past ‘de verering en de aanbidding van de onder de eucharistische gedaanten blijvend aanwezige Heer’ (id.). De betekenis van deze verering ‘ligt in de voorbereiding en uitwerking van de eucharistische viering, vooral van de communie. Als zij in deze samenhang worden opgevat, zijn ze voor de kerk van blijvende betekenis’ (id.). De samenhang met het eucharistisch offer maakt dat antwoord 80 terecht deze aanbidding (niet van brood en wijn, maar) van Christus in de tekenen van brood en wijn, veroordeelt.

Continuïteit

Het valt op dat *De Geloofsbelijdenis van de Kerk* het Concilie van Trente met waardering noemt. Dat zegt weinig goeds voor de stelling dat antwoord 80 na zoveel eeuwen Rome geen recht meer doet. Rome vandaag sluit aan bij Trente toen. De grondstructuur van de menselijke medewerking met Christus voor onze verlossing is in de loop van de eeuwen continu aanwezig in de leer van het eucharistisch offer. Er lijkt mij dan ook weinig reden om de veroordeling van antwoord 80 als een historisch gegeven te parkeren in een voetnoot bij het onderwijs van de kerk.